

Berättelser

Förr och nu i Kil

Nr 2

Närkes Kils hembygdsförening
2006

Från redaktionen

Detta är nummer 2 i en serie skrifter med berättelser om Kils historia. Den förra skriften gavs ut 2005.

En stor del av berättelserna är upptecknade under träffar hösten 2005 och våren 2006 i studiecirkeln Kils historia. På träffarna så delar vi med oss egna upplevelser och sådant som de som var före oss bevarat åt eftervärlden i form av berättelser, brev, fotografier, skifteskartor m.m. Vi tror att vi genom att sprida dessa livserfarenheter, tankar och värderingar, kan lämna bidrag till att ge mening och sammanhang i vår bygd i vår tid, vare sig vi har rötter här sedan många generationer, är inflyttade eller i Kil på tillfälligt besök.

Cirkeln är lösligt sammansatt. Några kommer en eller några gånger – andra kommer för det mesta.

Deltagare under tiden som vi arbetat med denna skrift var: Hillevi Almquist, Ulla Andersson, Margareta och Sten-Olov Bergman, Karl Anton och Hjördis Blomgren, Magnus Blomgren, Arne o Gun Carlsson, Alf Cronskär, Rune Eriksson, Sven-Åke Ericsson, Gunnar o Maj-Britt Forsman, Thomas Holm, Edwin Isaksson, Rune Jacobsson, Sivert o Anna-Greta Johansson, Göran och Marita Karlsson, Per Karlsson, Rolf Karlsson, Tage Karlsson, Annika Lindblad, Hans Lindblad, Lasse Lindqvist, Kerstin Möller, Majken Möller, Bengt och Ingegerd Sundström, Lennart Sundström och Martin Sundström. Jag hoppas att ingen känner sig förbigången för alla har på olika sätt

bidragit både till den trevliga samvaron och till att göra vår sockens historia mer allmän.

Ibland har någon särskilt inbjuden berättat, t.ex. om Algutstorp, Falla, Blackstahyttan och om Hälleby.

I denna skrift redovisas två teman, dels om mjölk och dess hantering och dels om Algutstorp. Därutöver finns flera korta och några lite längre berättelser. Några personer har på eget initiativ tagit kontakt med oss, t.ex. Rune Waller andra har vi bett berätta något, t.ex. Johanna Svärm.

När deltagarna i en träff, själva kommit ihåg händelser och personer ur Kils långa historia och berättat dem på cirkelkvällar, så har de inpassen lagts till i form av inramade rutor. En del faktauppgifter som hämtats från annat håll är också inramade.

Annika Lindblad har gjort teckningarna.

Arbetsåret 2006 – 2007 fortsätter Vi träffas den tredje tisdagen i varje månad, kl 19-21 i Klockargården. Vi kommer arbeta vidare med Falla, Hälleby och Blacksta-hyttan. Vi börjar också arbeta med berättelser från Blacksta och Broby. Nästa skrift planerar vi att ge ut till hembygdsföreningens kolmila 2007.

Kerstin Möller

Tfn 28 20 65 Epost: kerstin.moller@brunnstorp.se

Fotot på framsidan är ett gammalt vykort med Kils kyrka.

Tryckt på Örebro universitets tryckeri i Örebro 2006

	Sid
Från redaktionen	1
Tema Mjök	4
Kils Mejeri AB, Arne Carlsson	4
Mjölkturer och andra körningar Rolf Karlsson	8
Gengas	14
Trafikkort	16
Mjölkning Anna-Greta Johansson	17
Brev från Mejeriföreningen	17
De sista mjökproducenterna Anette Hammarlund	19
	20
Tema Algutstorp Göran o Marita Karlsson	
Norra gården, Carl Lars och Ekströms	24
Laga skifte	25
Det kom en budkavle	28
Bouppteckningar	29
Brev	30
Skylten	30
Nordisk museets enkät	31
Äpplen	32
Ett gammalt horn mm.	33
Edvin berättar Edvin Isacson	34
Kulturkrock	35
Lifta med en ko	36
Potatis och potatismjöl Anna-Greta Johansson	37
Yrkesjägare i Ramshyttan Rune Valler	40
Herrskapsjakt och fina middagar Majken Möller	42
Apor och krokodiler i Kil Johanna Svärm	52
Korta rapporter och frågor	56

TEMA MJÖLK

Här följer flera bidrag som på olika sätt handlar om mjölk. Först, en text som Arne Carlsson skrev 1991 till den dåvarande cirkeln om Kils historia. En del av denna berättelse bygger på vad äldre Kilsbor berättat, en del har Arne läst i gamla tidningar och en del av berättelsen är sådant som han själv upplevt. Arne bodde i sin barndom granne med mejeriet och började sedan arbeta som dräng åt olika bönder i Kil.

Kils Mejeri AB 1888-1940

Kils Mejeri AB bildades 1888. Man inköpte då församlingens gamla prästgård som blivit ledig då en ny sådan hade uppförts. Detta gamla hus, byggt 1619, plockades ned och uppfördes sedan på gamla fattighustomten, väster om vägen och norr om Vallbyån, där kyrkan och ICA, nu har sin parkering (Där kommunens återvinningsställe ligger 2006 och snett emot handlarn).

I början av verksamheten vid mejeriet lämnades mjölken på morgonen av lantbrukare i trakten. De flesta kom med häst förspänd med planvagnar eller fjädervagnar. Det fanns också mjölkkärror för häst. De var låga, lätta att lasta in mjölken i men sämre när de kom till mejeriet och man skulle lyfta upp flaskorna på bryggan i mejeriet. De lantbrukare som hade närma till mejeriet kom med mjölken i små handdragna mjölkkärror.

Mjölklaskorna var på denna tid i regel fyrkantiga och svåra att rulla.

Efter att mjölken blivit inmätt och bokförd lastades flaskorna på en större planvagn, förspänd med parhästar och kördes till mejeriet i Örebro. Denna transport ombesörjdes av leverantörerna efter en viss turordning.

Det var mycket noga att vagnens hjul, dagligen efter hemkomsten smörjdes. Detta berättat för mig av personer som då var med.

Mejeriet drevs inte alltid i egen regi för i husförhörslängden för Kils socken 1899 står följande om Kils mejeri, ägare Kils Mejeri AB. Arrendator Pauline Paulsen, Mejerska Amalia E Svensson, Pigor Alma, Beata och Elin, Bokhållare Erhard Hedby och Statkarl Johan Gustav Wallbom.

I början av 1900-talet återtog mejeribolaget mottagningen av mjölken och den som hade hand om mejeriet då hette Per Olov Larsson.

Vid Kils Mejeri AB:s höstsammanträde 1908 meddelades att från den 20 december kunde mjölk inte få lämnas till mejeriet på förut stadgade villkor. Då bestämdes att – tillvidare och till den 1 mars 1909 lämna mjölk till länsmejeriet på de villkor som dessa erbjuda, nämligen att 80 % av den levererade mjölken skall återtas som skummjölk. Då dessa villkor ansågs medföra olägenheter, framförallt under sommarhalvåret diskuterades möjligheten att i egen regi driva smör och osttillverkning. Styrelsen fick i uppdrag att inköpa lämpliga inventarier för ändamålet samt anställa lämplig mejerska.

En kommitté skulle utreda frågan om det var möjligt att ändra Kils Mejeri AB till andelsmejeri. De fyra av stämman utsedda voro K A Karlsson, Erik Hedly, Erik Eriksson och Sten Bergman.

Huset till vänster med den höga skorstenen är Kils Mejeri AB. Affären rakt fram är Sjögrens diversehandel. På vagnen som dras av hästen står fyrkantiga mjölkkrukor. Kyrktornet hade ännu inte fått sin spira. Den tillkom först 1909. Fotot är från slutet av 1800-talet.

Mellan 1913 och in på 1920-talet var mejeriet utarrenderat till Hanna Bergman som då tillverkade smör och ost. Under hennes tid vid mejeriet ordnades basarer och andra begivenheter för traktens ungdom.

Leverantörspriset på levererad mjölk var i januari 1914 8,5 öre per liter.

1920 var aktiekapitalet i Kils Mejeri AB 7.000 kr och verkställande direktör var Lars Erik Andersson i Nygård.

1927 inmättes mjölk från 21 leverantörer, Det var 576.549 liter mjölk och det tillverkades 24.877 kg ost.

Ostillverkningen upphörde 1929, därefter separerades den levererade mjölken. Grädden såldes till Örebro ortens Mejeriförening, Hagagatan 26 i Örebro.

Den skummjolk som inte återtogs av leverantörerna användes till utfodring av gödsvinen som fanns i svinstallarna som låg väster om mejeriet. Urin och gödselvatten gick ut i den närbelägna Vallbyån, men i början av 1930-talet lät man gjuta en urinbrunn.

Av de 20 gårdar som i slutet av 1930-talet levererade sin mjölk till Kils mejeri fanns 1991, när Arne skrev denna berättelse, bara en kvar, Eric Karlsson i Ullavi. Men på 1930-talet var det hans far Bertil Karlsson (samma Bertil Karlsson som omnämns i Algutstorp's nionde generation på sid 24,) som var leverantören.

De lantbrukare som mot slutet lämnade mjölken till mejeriet var från Hammarby, Prästgården, Falla, Ullavi, Kullby, Algutstorp och Klockhammar. De senare hade en mjölkkörare som hette Ökvist. Efter att denna hade lämnat en viss kvantitet mjölk så fortsatte han till Hålahults sanatorium för att där avlämna en förut beställt antal liter. Efter återkomsten från Hålahult hämtade han skummjölken i mejeriet som skulle till Klockhammar. Detta blev en tripp på tre mil om dagen, i ur och skur, alla dagar, samma kusk, samma häst, en grönlig brun mähr.

De övriga mjölgårdarna inom socknen var redan leverantörer till mejeriet i Örebro. 1940 upphörde Kils mejeri. I fortsättningen kom all mjölk från producenterna i socknen att köras till Örebro mejeriet. De som utförde denna transport var Erik Johansson, Sixten Johansson och Gerhard Ryding. Efter Erik

Johanssons frånfälle övertog Lennart Bodin dennes bil och körlinje.

Efter att ha använts, först som prästbostad och därefter som mejeri så revs byggnaden på 1940-talet. I februari 1991

Arne Carlsson

Mjölkturer och andra körningar

Rolf Karlsson har varit en trogen besökare på studiecirkeln. Då och då har han nämnt att han kört mjölkbil i Kil och att han i början körde på gengas. Jag bad Rolf berätta lite mer sammanhängande. En

sommar kväll 2006 satt vi i mitt växthus och Rolf berättade medan jag antecknade.

Det fanns inte så mycket jobb – man fick ta det som bjöds. Sixten Johansson i Södra Billinge var åkare och jag började köra åt honom 1945 och stannade till 1959. Innan dess hade jag varit med och hjälpt till på mjölkturen ett

tag. Jag var ledig varannan söndag annars var det jobb var dag 7 dagar i veckan och då tjänade jag 35 kr i veckan.

Vi slutade sent ibland bortåt tio men i regel sju halv åtta. Sen cykla jag hem till Daltorp. Det var ca 3 km. Var det för otäckt väder så kunde jag åka spark till och från jobbet.

Arbetstiden började tidigt på morgonen, klockan fem. Tjugo i sex skulle vi hämta mjölk vid det första stället som var Algutstorp. Därifrån körde jag via Klockhammar, över tillbaka åt Falla och kom fram i Norrbacka. Vidare gick färden till Hillerstorp och sen tillbaka till Kils kyrka och Hammarby, över åt Billinge och mot Ålderdomshemmet. Sen körde jag till Frötorp och sen bar det vidare över socknen men redan då var det rätt mycket pålastat. Turen gick in vid Runaby gård, Melleringe gård och sen var det några ställen i Hjärsta och i Varberga.

När vi kom in till mejeriet vid Hagagatan i Örebro var det full fart från början till slut. Vi tog alltid en kaffe på Haga fiket när vi kom in med mjölklasset. Bilarna stod i kö så det gällde att sno sig på. När vi kom in med mjölken fick man rycka upp locken på flaskorna. De skulle vara öppna när de kom in på bandet. Mejeriet hade en sorts brytjärn som man kunde ta till hjälp om man inte fick upp locket.

När vi lastat av så fick vi lasta på de mjölkflaskorna igen. Då var de 80 grader varma och kom direkt från diskmaskinen. I början brände man sig, men sen fick

jag "smehänner". Vi lastade även på skummjolk, kärnmjolk, smör och ost som bönderna skulle ha från mejeriet. Av och pålastning vid mejeriet gick nog på 35 minuter. Det var en från Vintrosa som också körde mjolk. En gång blev han utskälld av mejeristen som tyckte han lasta av för sakta. Han blev så arg att han tog mejeristen och doppa han i iskaret.

På fotot, en modellbil, av samma typ som den Rolf körde, även om mjölkflaskorna inte är i samma skala.

Den som kastade ut flaskorna ur diskmaskin han bara slängde ut flaskorna. En gång var det en kund som skulle ha vispgrädde med tillbaka, men han i disken slängde ut flaskan så grädden for all världens väg. Jag sa att nu får du ge mig en ny flaska med grädde, Nehej sa mejeristen, som tog emot och som basade över det hela, det skiter väl jag i. Men jag snodde en flaska vispgrädde när han titta åt ett annat håll.

Det kunde hända att man fick stå i kö vid mejeriet. För att inte komma för långt bak i kön så körde man som en biltjuv. En söndags morgon, så small ett framhjul när jag svängde på Ekersgatan. Du skulle ha sett

rullgardinerna i fönstrena runt omkring. Då var vi två i mjölk bilen. Jag sa till han jag hade med mig, slit den reservhjulet där bak. Vi hissa upp bilen och det tog väl inte mer än 10 minuter att byta däck.

Ett annat tag hade jag väl ställt en kruka lite snett så på Hertig Karls allé ramla den av. 50 liter mjölk är mycket när det rinner ut. Det kunde även hända på vintern när det var halt. Vi hade ju lemmen på flaket men, vi hade bara en 2 tum 2. Det var det hela. Hade det hänt i dag hade man väl varit hängd. Sen ställde vi två 50 liter och så la vi en trä lem ovanpå dem. På sommaren hade vi dubbla våningar med mjölkflaskor både på flaket och på släpet.

På fotot, Hillerstorps Blända. Majkens mamma, Anna har berättat att en gång när Majken var liten, så kröp hon in under taggtråden i kohagen. Då gick Blända fram och lyfte upp ungen på hornen och släppte försiktigt ner henne på andra sidan stängslet.

Ibland kunde bönderna skicka oss till andra affärer för att få varor med tillbaka. Dessemellan var det provtagningslappar som mejeriet sände ut och som vi fick dela ut. Vi hade till och med mjölklikviden med oss från mejeriet en gång i månaden och den la vi på flaskorna. Jag fick alltså med mig pengar från mejeriet. Det var lite otäckt att lägga av likviden där

bara på mjölkflaskan. Hade den kommit bort kunde en annan ha blivit skyldig för att ha nalat. Jag hörde aldrig att det kom bort några pengar. På den tiden var folk inte så oärliga.

Det var ungefär 70 mjölkbord på en resa. Det var olika mycket mjölk. Den som hade mest, ja det kunde t.ex. vara fyra flaskor á 50 liter. Vi hade släp efter bilarna också. Jag hade fullt lass, dubbla våningar på både bil och släp. Vi hade trälämmar som vi la på och så ställde vi 50 liter flaskorna längst ut. Varje gård hade sitt nummer på flaskorna och de fick tillbaka samma flaska på återturen. Det här var på 1940-talet och de flesta handmjölkade. De större gårdarna hade ju mjölkmaskiner.

När omlastningen skett så åkte vi samma väg tillbaka och slutade där vi började. En vanlig dag när det inte var en massa ärenden var vi tillbaka vid Algutstorp vid halv tolv tolvtaget.

Det var inte så lätt att ha tre mjölklinjer och alla dessa bönder och deras nummer i huvudet. Vi var ju tvungna att lasta på så att de flaskor som skulle av först inte stod under något bord eller så. Man blev van vid hur de skulle stå. Sommartid hade vi ungefär 200 flaskor, Det var mycket mer på sommaren. Korna var utsläppta och mjölkade som bäst på sommaren. På vintern var det inte så mycket mjölk. Ibland tittade jag i journalen. Man kunde ha 8,500 liter mjölk på en

mjölkresa och det lastade vi ju både på och av för hand.

På vintern var det snö och "jävilstyg". Bort i Broby kunde det bli två meter högt med snö. En gång körde vi en hel månad över plöjslerna för på vägen gick det för snön i alla kurvorna.

Vi som körde åt Sixten och åt middag hos honom på middagsrasten. Så när vi kom hem med mjölkbilen då fick vi veta vad vi skulle göra på eftermiddagen.

Ibland körde vi säd från bönderna in till centralföreningen som då låg på Hamnplan, huset är obyggt och numera är Läkargruppen (Capio) där. Där Harrys krog var där var det gödningslager och renseri. Där satt en gubbe och lagade tomsäckar. Vilken arbetsmiljö!

Rolf Karlsson vid lastbilen, på järnvägsstationen i Örebro, omkring 1948-50.

Vi lastade också hö på järnvägsvagnar. Allt arbete var för hand. Det gick cirka 360 bunt på en niostakars järnvägsvagn. Det fanns även 7 stakars. Under kriget måste den vara färdig före 17.30 för då slogs strömmen på och dom kunde växla. Vi fick även lägga på presenningen. Den var 6 x 9 meter och stel och tung som bara den. Då var vi i alla fall två bilar. Annars hade det inte gått att hinna med. Vi var fyra man och vi fick ändå slita som galningar för att orka få över presenningen och hinna klart. Fy tusan det var tufft.

Sen körde vi kastved, halm, hö, timmer och diverse. Hade vi ingen körning på eftermiddagen så fick vi hugga vedkottar till gengasaggregatet.

Sixten Johansson hade även droska, en sjusitsig. När syster Karin kom så fick jag en gång köra henne upp till Hudins i Lisselängen. På ett ställe där bäcken gick över var det en halv meter vatten. Jag vet inte om det går det här, sa jag – men vi provade och det gick. Vi kom över både på fram och tillbakavägen. Sen, 1959, börja jag hos Erik Jansson i Nora och där körde jag också lastbil.

Gengas

Rolf började köra mjölkbil under andra världskriget och då drevs bilarna med gengas. Rolf berättar hur det gick till.

Man fick börja med att "fläkta upp" som vi sa. Man använde gengaständstickor som man förde in i tändhålet på aggregatet. Det var tändstickor som var 12-13 cm långa och ca 1 cm tjocka, och de repades

på ett vanligt tändstickplån. Det sitter en fläkt i framändan som suger fram gasen. Gengasen är rätt så livsfarlig därför drog man ett rör från bilen och ut genom väggen. När man stod på utsidan och

provade med en tändsticka för att få gasen att brinna. Den skulle brinna med blå låga. Om man har tur så startar bilen. Har man otur får man fläkta flera gånger. Då stänger man av fläkten och tar den röret som går genom väggen till utsidan och sen försöker man starta och blanda gasen med vissa spjäll som man har spakar inne i hytten. Sen bilen startat så kunde jag köra ut och börja mjölkturen. Under en kort rast stängde vi av motorn men då behövde vi inte fläkta igång den.

När vi kom hem på kvällen körde vi in i garaget och stängde alla drag. Då slockna den ner. Sen skulle vi spola ren alla renarburkar och filter till gengasaggregatet. Framtill satt som en kylare och där skulle det också göras rent och byta vatten och glasull. Det som var i renarburkarna hette glasull. Sen skulle vi fylla på gengasgrytan så den var full till nästkommande dag. På morgonen var det bara att dra igång fläkten och köra i tändstickan och hoppas att den startade.

Sixten (åkaren) tog bort gengasgrytorna 1947, tror jag. Då blev det bensin istället. En trodde en kommit till himlen. Bara gå in och sätta sig och vrida om nyckeln och den starta. Ojoj oj, det var grejer. Den där gengas tiden, måtte den aldrig komma igen. Man var aldrig ren. Man kunde inte ta på sig en ren vit skjorta. Man tyckte att man tvätta sig så noga när man kom hem, efter 10 minuter var man lika svart. Det kom ut ur porerna. Det skulle vara roligt att se nuvarande chaufförer spetta i en gengasgryta. Folk tror en inte när man talar om det. Det är inte så många som kört gengas som lever än.

Trafikkort.

När jag började köra mjölkbilen så krävdes inte trafikkort. Sen blev det krav på trafikkort. Jag fick besked att jag skulle köra upp för trafikkort och hämta upp en besiktningsman som hette Ligner på Stortorget. Det här var på sommaren. Jag hade nyss varit vid mejeriet och lastat av.

Jag kom till Stortorget. Ligner hävde sig in och det bar iväg, Drottninggatan söder ut. Det var medan de gamla husen på söder var kvar. Han vre in mig på Kyrkogårdsgatan, en smal jävla gata och sen skulle jag backa ut med släp å allt. Då tyckte han att jag vände hjulen så konstigt när jag backade. Då sa han, du skulle ju backa söderut. Ja det är det jag håller på med, sa jag. Jag var tvungen att säga åt en att jag har ju släpkärra bakom. Sen när jag fått backa ut och ställt bilen där den skulle vara, efter trottoarkanten. Då sprang gubben ut och sprang runt bilen, sen hoppa

han in å sa, vi åker tillbaka till Stortorget. Då frågade jag, när är det teori? Det behövs ingen teori, då tyckte han tydligt att det räckte.

Mjölknings

Mamma och pappa hade kor. All mjölk levererades inte till mejeriet i stan, utan en del behölls hemma. Anna-Greta berättade, jag fick hjälpa till att mjölka. Vi mjölkade för hand. Hemma fick vi inte mjölkmaskiner förrän efter 1949 men då hade jag flyttat till stan. Pappa var lite gammaldags, det skulle göras som det gjordes förr, som farmor (Charlotta) gjorde. Vi bodde ju i Prästtorp, pappas föräldrahem. När jag var i ungdomsåren lämnade vi mjölken i krukorna på mjölkpallen vid vägen. Tidigare fick vi dra krukorna på en cykelkärra upp till Billingevägen där den skulle hämtas av mjölkskjutsen vid 6 tiden på morgonen. På sommarn sov vi ungdomar ute i lilla stugan. Mamma knackade på fönstret och sa: Kom och hjälp mig, vi måste vara klara innan mjölkbilen kommer. Sen kom mjölkkrukan tillbaka vid halvtolv taget med skummjölk som vi skulle ha till kalvarna.

Brev från Mejeriföreningen

Tage Karlsson lånade ut ett brev från Mejeriföreningen. Brevet var ställt till Tages far. Mjölk bilen har en annan turordning än på den tiden då Rolf Karlsson körde. Men fortfarande i mitten på 1960-talet så användes mjölkflaskor och mejeriet ställde krav på att mjölkborden skulle vara i gott skick. Se brevet på nästa sida.

MEJERIFÖRENINGEN

Örebro-Ortens Mejeriförening u.p.a.

TELEFON 019-11 9070 POSTGIRO 12887 BANKGIRO 46-3213

Herr Allan Karlsson
S. Billinge

Ner. Kil

Eder beteckning

Eder brev

Vår beteckning

BK/LE

ÖRESRO

19.9.1966

Härmed bedja vi få meddela, att vi enligt styrelsens beslut fr.o.m. den 1 oktoba 1966 kommer att vidtaga en del ändringar å vissa mjölktransportlinjer.

Eder mjölk kommer att vid leverans transporteras med Gerhard Rydings mjölkskjuts till Centralmejeriet i Örebro.

Skjutsen kommer att börja i N:a Billinge och gå över Lockenkil - Bäckertorp - Prästtorp - Hillerstorp - Norrbacka - Falla - Ullavi - Algutstorp - Kullby - Hammarby - S. Billinge - Broby - Räcklinge - Ekersby - Norra Runnaby - S:a Runnaby - Örebro.

Edert nya leverantörsnummer blir fr.o.m. den 1/10 Örebro 2239.

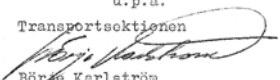
Flaskorna kommer att omnumreras av mejeriet.

I detta sammanhang bedja vi Eder göra en översyn av mjölkbordet och där så är av behovet iordningställa ett nytt sådant, rymligt och av kraftigt virke c:a 1,5 m. högt och försett med två fotsteg.

På de mest trafikerade vägarna är det ur trafiksäkerhetssynpunkt nödvändigt, att mjölkbord finnes på båda sidorna av vägen, så att bilen ej behöver korsas vägbanan och därigenom vålla onödiga olyckor.

Med hälsning
ÖREBRO-ORTENS MEJERIFÖRENING
u.p.a.

Transportsektionen

Börge Karlström

Hammarlunds de sista mjölkproducenterna

Annette och Tomas Hammarlund i Norra Billinge är de sista mjölkleverantörerna som finns kvar i Kils församling. De och deras gård har blivit rikskändisar eftersom de är en av få gårdar som Arla rapporterat om på mellanmjölkpakten (Se den inklippta bilden). Gården togs över av Tomas släktingar 1926.

Annette och Tomas berättar: I vår ladugård finns det 32 koplatsar. Det finns både SLB och SRB kor. Vi mjölkar 2 gånger per dag och har fem mjölkmaskiner.

Mjölken ska vara nerkyld till 3° inom 4 timmar efter mjölkningen.

Billinge i Närke Kil

Hej, Annette och Tomas Hammarlund, Billinge, Närke Kil!

Hur kommer det sig att ni hamnade just på gården Billinge?

– Gården togs över av Tomas släktingar 1926 och sedan dess har den varit i familjens ägo. Vi är den enda mjölkproducenten i församlingen, men det finns många lantbrukare i trakten som vi träffar och har samarbete med. Vi har 35 uppboundna mjölkkor och totalt 100 nötkreatur. Mjölkkomma ger ca 10 000 kg mjölk i snitt.

Hur stor är er verksamhet i dag?

– Vi jobbar på gården båda två, dessutom har vi hjälp av färter och morfar plus en extra person. Två dagar i månaden har vi avbytare. Vi arbetar 6 timmar per dag med djuren och mjölkar två gånger per dygn.

Förutom mjölkningen och arbetet med djuren, vad gör ni mer under året?

– Mjölknigen tar mycket tid. Året på gården är dessutom fullspäddat av arbete med annat. På somrarna jobbar vi mycket på åkarna. Vårskörden börjar i maj, då sår vi korn, vete, havre och raps. Under hösten och vintern vårdar vi maskiner och jobbar i skogen. Dessutom blir det en hel del pappersarbete!

Billinge är en av Arlas 5 300 svenska mjölkglrdar. Vill du läsa mer om gården och arbetet med korna, gå in på www.arla.se

Mjölk tanken rymmer drygt 2000 liter och tankbilen kommer varannan natt. De tar mjölkprov varje gång för att kunna analysera mjölkens innehåll. De kontrollerar fett, protein, celltal, bakteriehalt, eventuella sporer och smak eller luktfel. Tankbilens chaufför, sätter igång tankdiskmaskinen, när han är färdig. Efter diskningen är tanken färdig för påfyllning

när det är dags för morgonmjölkningen igen. För det mesta körs mjölken till Örebro, men även till Götene.

Tema Algutstorp

Algutstorp är en gård som tillhört samma släkt i elva generationer ända sedan 1632. Ägarna i den tionde generationen Göran och Marita Karlsson kom och berättade om Algutstorp.

De inledde sin berättelse med att säga: Vi kommer från Algutstorp där vi bott sedan 1963. Numera är det vår son Mikael som äger och driver gården.

Algutstorp var från början ett kronoskattehemman, vilket innebar att staten var dess ägare. Under trettioåriga kriget, när Gustav II Adolf var ute i Europa och krigade så behövde kronan fylla på kassan och därför sålde staten av flera kronoskattehemman. Algutstorp såldes 1632.

Några deltagare vid träffen den 10 december 2005 när vi pratade om Algutstorp. Från vänster: Majken Möller, Rune Eriksson, Annika Lindblad, Marita och Göran Karlsson.

Göran har med sig en avskrift av fastebrevet (köpebrevet) som hans farfar Carl Albert Carlsson gjort. I köpebrevet står bland annat att köpesumman, med den tidens uttryck, var 50 riksdaler in specie. Det framgår också att ägarna därutöver också skulle

leverera skatt till kronan. Carl Albert Carlsson gjorde även en ägarlängd enligt följande:

Den första generationens ägare, 1632, var Nils Nilsson, hans hustru hette Brita Pädersdotter. Nils Nilsson var även nämndeman.

Den andra generationen, 1664. Sonen Per Nilsson, med sin hustru Elin Pädersdotter köpte gården. Per Nilsson var också nämndeman. När Per Nilsson dog gifte hans änka om sig med Johan Larsson 1675. Johan Larsson var också nämndeman.

Den tredje generationen, 1693. Nils Hansson som var måg till Elin Pädersdotter i första giftet.

Den fjärde generationen, Sonen Isak Nilsson (f 1707) som var gift med Brita Larsdotter.

Den femte generationen, 1773. Dottern Stina Isaks-son (f 1751) som var gift med ställ- och masmästare Carl Carlsson. Enligt Carl Albert Carlsson (Görans farfar) så hade Carl Carlsson tillsyn över närliggande hyttor och masugnar. Det påstods också att han kunde trolle. Visades vid resa mellan hyttorna. När hans pipa slocknade så kunde han tända eld med en gnista från närmaste masugn. Masugnens eld slocknade men tändes igen när han kom fram. Det finns fler berättelse om hans trollkunnighet. I hans bouppteckning så ingick en fjärdedel av Moshytte

masugn (som flyttats från Black-stahyttan). Moshytte masugn som låg väster om Filipshyttan (nedanför Matsabacken). Den var igång till år 1800 och sen flyttades andelarna över till Pershyttan och Lockhyttan. Andelar i hyttorna flyttades allt eftersom hyttorna stängdes.

Den sjätte generationen, 1811. Sonen Isak Carlsson tog bla över hyttdelar i Lockhyttan. Han var nämndeman och auktionsförättare och gift med Kristina Olsdotter.

Den sjunde generationen, 1844. Sonen Carl Fredrik Isaksson. Carl Fredrik hade många uppdrag. Han var nämndeman, kommunalnämndsordförande, auktionsförättare och fjärdingsman förutom att han drev gården och järnhanteringen med den. Algutstorp ägde hyttandelar i Pershyttan. Carl Fredrik gifte sig med organisten och klockarens Lars Kihlströms dotter Kristina Charlotta Kihlström.

Den åttonde generationen. 1877. Sonen Carl Albert Carlsson. Carl Albert var liksom flera av sina förfäder nämndeman, och liksom sin far engagerad i kommunens göromål. Han var ordförande i kommunalnämnden och kyrkvärd. Det är Carl Albert (1847 - 1937) som förtecknat gårdens ägokalender och mycket mer som har med gårdens historia att göra. Carl Albert hade två bröder, Oskar blev präst och Viktor blev musikdirektör i Stockholm. Carl Albert ingick äktenskap med Amanda Stenman från Gräve by 1890. Han drev gården till 1925.

Den nionde generationen 1925. Sonen Karl Alfred Karlsson arrenderade till att börja med Algutstorp och köpte lite senare gården. Han hade många kommunala och kyrkliga uppdrag, bl.a. kyrkvärd i många år.

På den tiden var det fyra ogifta syskon kvar hemma på Algutstorp. En syster var lärarinna i Östergötland. Görans far Bertil flyttade en hel kilometer till Ullavi och en syster flyttade till Blackstahyttan. Denna syster, Ingrid, var mamma till Sven-Åke Ericssons från Blackstahyttan.

Den tionde generationen 1974. Brorsonen Göran Karlsson med fru Marita, som är de som berättar om gården och släktens historia. De flyttade till Algutstorp och började som arrendatorer 1963.

Den elfte generationen 1997. Sonen Mikael köper gården och driver den vidare.

När Göran och Marita talade om Karl Alfred blev Rune Eriksson ivrig. Rune berättade att han väl mindes farbror Kalle. Jag kommer ihåg att han frågade och pratade med mig. En torparunge som jag, var väl inte så mycket att prata med på den tiden, men farbror Kalle hade alltid ett vänligt ord att säga, sa Rune. Han var alltid så välklädd. Karl var uppklädd som man säger, andra bönder kunde ha rena blåkläder man han var uppklädd.

Arealen för Algutstorps jord och skog har under årens lopp varit oförändrad men ägarandelarna har skiftat beroende på arvskiften, köp och återköp mm. Den var

på 41 hektar åker, dvs. ett mantal år 1632. Nu år 2006 är den lika stor, men med undantag för två bostäder, så är gården sammanförd till en ägare.

Norra gården, Carl Lars (Södra gården) och Ekströms

Äldre benämning på gårdarna som hör till Algutstorp är: Norra gården som är huvudgården, 5/8 mantal, Södra gården som vi kallar Carl Lars, 1/4 mantal och den som kallas Ekströms, 1/8 mantal, låg däremellan, men blev utflyttad vid laga skifte 1891.

Carl Lars-gården, köpte Carl Albert på offentlig auktion till ett pris av 52,600 kronor år 1919. Den hade emellertid tidigare hört till släkten och någon gång knoppats av.

Ekströms gård var en avsöndring genom arvsskifte. Efter att gårdens ägare Isac Carlsson avlidit, gifte hans änka om sig med mjölnaren Per Ekström i Nora. Gården brukades då av Erik Eriksson. Per Ekström, änklings för andra gången gifte sig 1861 med Carolina Larsdotter från Hammarboda. 1863 flyttade de till Algutstorp och brukade själva gården. De fick tillsammans flera barn, däribland Gustaf. Efter att Per Ekström avlidit 1875 kallades Carolina för "änkan Ekström". Vid laga skifte 1891 företrädde Gustaf sin mor. Gustafs son Sven sålde gården till Emil Eriksson ca 1930. Emil som kallades "Tjotjimsen" hade testamenterat allt till en ungdomskärlek men i testamentet hade Göran förköpsrätt och han köpte då, dvs. 1967.

Marita berättade att Emil var en tystlåten och lite folkskygg man. Hon berättade att vid ett tillfälle kröp deras son Mikael upp i knäet och kände på Emils skäggstubb. Emil som även hade underbett, sa att "det var en konstig unge för de brukar vara rädda för mig". Sen kom Emil till ålderdomshemmet och där blev det synd om honom, han som var så folkskygg, sa Marita.

Laga skifte

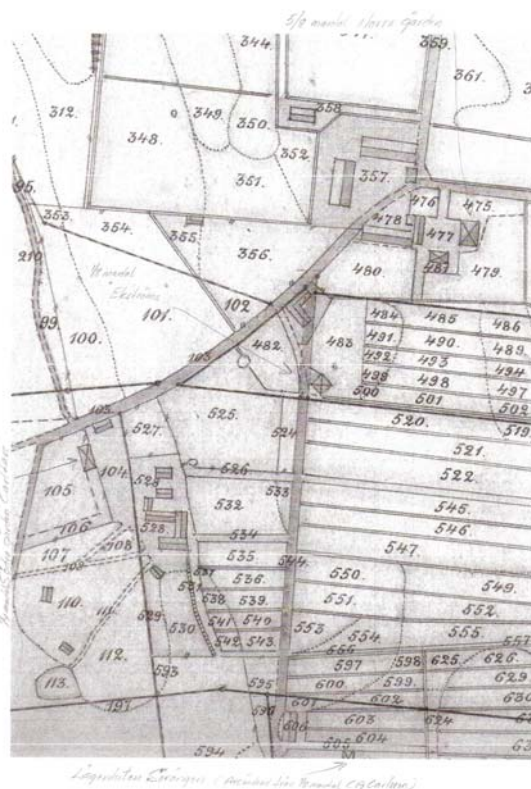
Laga skifte förättades 1890-91, vilket var ovanligt sent. Göran visar en bok som innehåller allt möjligt om laga skiftet, från ansökan, kallelse att uppläsas i kyrkan, protokoll med bilagor och olika överklagningar. Det blev över 600 större och mindre skiften. Förteckning över vad som tillhörde de olika gårdarna upprättades. Allt uppmättes och värderades. Inrösningsjord, afrösningsjord, impedimenter, vägar, tomter och trädgårdar.

Alla byggnader uppmättes och beskrevs. Göran visade kartan med alla de små markbitarna. På bilden på sid 26 så visas en del av kartan med de små skiftena.

Ståndskogen räknades och värderades separat, varvid enstaka "storverksträd" undantogs. Det noterades vem som ägde vad. Rågångar beskrevs med hjälp av Storskifteskarta från 1700-talet, vilken finns bevarad Med detta som grund förättades laga

skifte: 1/8 mantal, Ekströms, utflyttades med boplats ca 500 meter norrut och med åker och skog däromkring. 1/8 mantal C A Carlsson, vart också "dömt" till utflyttning Det sammanfogades med ett 1/2 mantal, med samma ägare. Nämda 1/2 mantal och 1/4 mantal, Lars Svensson, skulle kvarbo på befintlig plats med "nuvarande åbyggnader och anläggningar".
Beträffande åker och skog blev det dock betydande omfördelning.

För att någorlunda rättvisa skulle skipas reglerades värdeskillnader med ekonomisk och annan ersättning. Bland annat fick Ekströms ersättning av övriga hemmansägare som hjälp till flyttning av byggnader och till nyodling, istället för

frånskiftad åkerareal. Göran berättade att hans föräldrahem Ullavi, som tidigare legat i Ullavibyn, blev skiftat och flyttat omkring 1840.

När skiftet förättades så gjordes förteckning över alla byggnader. Förteckningen innehöll uppgifter om byggnadernas storlek, beskaffenhet och i vilket skick de var. Huvudbyggnaden som byggdes 1837 är det hus som Mikael bor i. Det är 13 m långt och står på en meter hög stensockel. Byggnaden är i två våningar. Antalet kakelugnar räknades upp. Det stod att rummen var tapetserade och i gott skick. Även husets avtråde var i gott skick. Det fanns även en smedja och en stensatt brunn som var 4½ m djup. Det nya huset byggdes 1916.

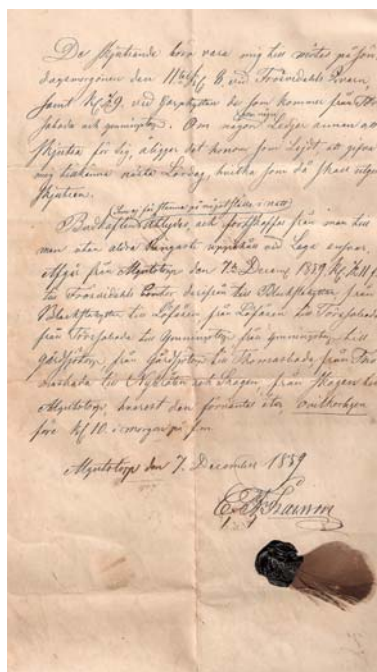
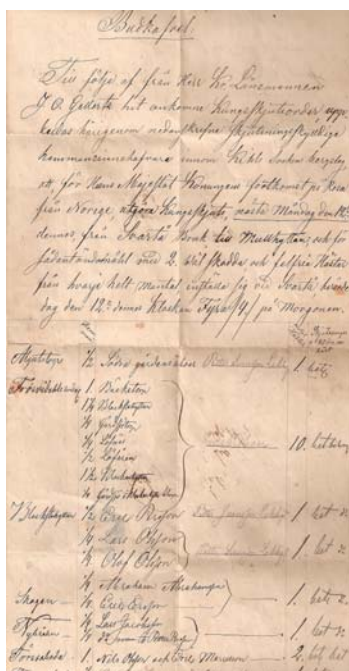
Rune Eriksson berättade, att hans svärfar, Hjalmar Persson, varit med och byggt det huset. Han pratade mycket om detta bygge, sa Rune. Bara stengrunden kostade då 1000 kronor.

Byggmästaren var murare Björklund. Han bodde nere på gårdet, där Wilhelmson senare bodde. Hans Lindblad berättade, att det var hos Björklund som Hans far, Gustav Lindblad, lärt sig mura. Han satte upp kakelugnen men den togs först isär och sattes sen upp igen. Men, det skulle han aldrig göra igen, sa Hans, att fadern berättat.

Det kom en budkavle

Det hände förr i tiden att det gick en budkavle som vissa gårdar måste hörsamma. Denna kom den 7 december 1839. Det var under den tid som Carl Fredrik brukade Algutstorp. Budkavlen finns bevarad på Algutstorp och Göran och Marita hade med sig en kopia.

På bilderna på förra sidan visas budkavlens fram- och baksida. Notera sigillet med fjädern

Budkavlen som kom från kronolänsman J. O. Gellerts och var en kungsskjutsorder. (Karl XIV Johan var kung 1818-1844). Enligt budkavlen skulle hans Majestät kungen och hans följe vara på genomresa från Norge. Skjutsen avsåg sträckan från Svartå bruk till Mullhyttan. De berörda markägarna hade skyldighet att ställa upp med två väl skodda och felfria hästar per varje helt mantal (gårdens markareal). Förutom Algutstorp var de berörda gårdarna i Frösvidal (Bäcketorp, Blackstahyttan, Gårdsjötorp, Löfnäs, Löfåsen, Klockarhyttan, Gårdsjö och Klunkarhyttans skogar), i Blackstahyttan (Erik Persson, Lars Ohlsson, Olof Ohlsson och Abraham Abrahamsson), i Skogen (Erik Ersson), i Nybråten (Lars Jakobsson och Petter Persson), i Törsaboda (Nils Ohlsson och Eric Marcusson), i Thomasboda (Carl Eric Jansson och Anders Olofsson m.fl.) och i Ymningstorp (Petter Jansson). Totalt krävdes att 19 hästar från Kils sockens bergslag ställde upp. Hästarna skulle, nästkommande måndag, den 12:e december, klockan fyra på morgonen vara vid Svartå bruk. Det fanns en viss möjlighet att leja någon annan att ställa upp med häst. Det skulle i så fall kosta 80 öre per häst.

Bouppteckningar

Många bouppteckningar finns också bevarade på Algutstorp. Allt togs upp i bouppteckningarna. Marita har läst och förundrats över olika klädes plaggs stora

värde. Det bl.a. har en vargskinnspäls och vackra underkläder nämnts.

Brev

Bland mycket annat finns brev mellan fadern Carl Fredrik, hemma på Algutstorp och den av hans söner som flyttat till Stockholm för att arbeta som musikdirektör. I breven kan man bl.a. läsa att föräldrarna sände äpplen och smör med båten som trafikerade Hjälmarén och Mälaren och att sonen Viktor från Stockholm sände hem sin tvätt.

Skylden

Vid en tidigare träff hade Sven-Åke Ericsson från Blackstahyttan berättat att det för länge sedan suttit

en skylt på Algutstorp som meddelade att det inte var tillåtet att gå på vägen över Algutstorps ägor. Bakgrunden var troligen en kontrovers mellan Lars Olsson i Blackstahyttan och Carl Fredrik Isaksson på

Algutstorp. Skylden som är från 1852 finns ännu kvar. Göran pekar på bilden ut på kartan ut var Lars Olsson, från Blackstahyttan brukade gå, på sin väg till kyrkan och i framkant syns Maritas händer när hon håller i skylden.

På skylten står:

Genom Dom af den 19de April 1852 har Örebro Härads Rätt Stadgat ett wite, a Sex Riksdal. Och Trettiotvå Skil. Banco hvartill utom Skadeersättning, en hwar hädanefter gör sig förfallen, som utan delegarnes Lof och minne, begagnar vägen emellan Algustorp och Landsvägen wid Ullavi. Ware sig med åkning eller Ridning, under hvad årstid det vara må, eller å vägen och Dess område utöfvar någon Skada, af hvad beskaffenhet som hållst.

Nordiska museets enkät

Göran o Marita berättar bland annat om enkäter från Nordiska museet som sändes ut under den tid som Carl Albert drev Algutstorp. Det var tydligen landsomfattande undersökningar om hur livet ute på landet levdes. Marita berättade att kopior av Carl Alberts svar finns bevarade och att han svarade mycket sakligt och välordnat. Det var t.ex.: Forsling och fordon, Åkerbruk (sådd, sättning, skörd, torkning, inbärgning, tröskning och rensning), textiliernas användning (den besva-rades dock inte), bogsele och bröste, festeldar, matbered-ning och måltidsseder.

På bilden sitter Carl Albert Carlsson med sin hustru Amanda i trädgården på Algutstorp.

Vi kom att tala om enkäten som gällde Jul, från Lucia, till tjugondagen. Carl Albert skrev, i

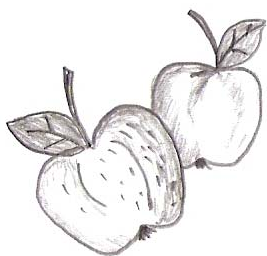

rapporten till Nordiska museet, att när de åkte till julottan hade de tända bloss i släden. De stänkte lite brännvin på hästens havre för att den skulle springa bra. Det var nämligen kappkörning, särskilt vid hemfärden. Den som kom först hem skulle få in sin skörd först.

Äpplen

Carl Albert var intresserad av trädgård och deltog i flera trädgårdsutställningar. På Algutstorp finns flera äppelsorter, bl.a. Frösvidals äpplet och Klockhammars äpplet.

I Nordiska museets äppelgenbank som finns på Julita, så kommer ympkvistarna till Frösvidals äpplet och Klockhammars äpplet från träd på Algutstorp, och inte som man kanske kan tro, från Frösvidal respektive Klockhammar. Det finns även fyra äpple- och en päronsort från Algutstorp bevarande i den lokala genbanken på Alntorps ö i Nora.

På Algutstorp finns även det ovanliga Mantes Rosenäpple. Anton Nilsson (äppel-expert och författare till boken Våra äppelsorter)

menade vid besök på Algutstorp, att något sådant äpple inte fanns. Han trodde att Carl Albert blivit vilseledd vid köp av äppelträdet. Göran och Marita minns att farbror Bengt blev röd om kinderna, "man lurade inte pappa". Vid hemkomsten till Uppsala

ringde dock Anton Nilsson och berättade att han läst i Olof Eneroth:s Pomologi från 1896 som skrivit om Mutes Rosenäpple.

Ett gammalt horn mm.

På Algutstorp finns det kvar ett horn att blåsa i. Men det är svårt att få ljud det hornet. Ett av barnbarnen, Frida, har fått ljud i hornet. Hon kan till och med blåsa melodier.

På den övre bilden skymtar Algutstorp's väl-
lingklocka. Den finns kvar men är inte längre uppsatt. Liknande klockor fanns förr

på större gårdar. De hade ofta arbetare långt ute på gårderna. Klockan klämtade när det var dags att komma hem till gården. De två bilderna från Algutstorp, den nedre, från år 2006 får avsluta berättelserna om Algutstorp för den här gången.

Edvin berättar

En kväll kom Edvin Isaksson och berättade minnen.

Vi hade halm i madrassen. På hösten var den pösig och rund. Så ibland fick man sätta sig på en stol mitt i natten för man trillat av. Men på ett år så blev madrassen tom och då blev det bös. Böset tömde man ut och la under korna. Det var återvinning på allt.

Allt gick att använda en och flera gånger. De som talar om återvinning idag kan kasta sig i väggen. När de slaktade en gris det blev ingenting kvar, inte ens benen. Vi hade en tunna som vi kastade benen i. Sen kom en lumpsamlare och hämtade tunnan.

Det blev aldrig något bekymmer om att ha lekkamrater. Vi låg alltid 2 – 3 barn i sängen. Man låg skavfötter. Var man osams på dan så var det ett avslutat kapitel när dan var slut. Vi hade halm i madrassen och det var det även i kudden. Det var skönt att ligga på.

Skolan var en B3-skola så de tog in vartannat år. Vi var så många så det var alltid tre som gick i skolan. Till examen då skulle man ha nya kläder. Då kom

Agnes i Skogatorp. Vi hade en Huskvarna symaskin och på den sydde Agnes. De byxor som inte var utslitna gick i arv. Ibland fick vi komplettera. Då fick morsan leta reda på någon rock eller något annat tyg på vinden. Agnes i Skogatorp titta på ungen och sen klippte hon till och det passa precis, utan provning. Vi hade kortbyxor och hängslen – det var korsdrag ända ner.

Kulturkrock

På den tiden fanns ingen centralvärme. Det skulle bäras in både ved och vatten. Brunnen var 60 –70 m från boningshuset. När man hämtar vatten på det viset och särskilt när det är mycket snö, då är man rädd om vattnet. När vi skulle till skolan fick vi vara tre i samma tvättvatten. En gång blev det en väldig kulturkrock. Det kom upp stassare, två fruntimmer. Den ena fick för sig att lära oss hur det skulle gå till: Tvätta sig i ett vatten och sen skölja av sig i ett annat. Hon var ju från stan, hade aldrig hämtat vatten så där. Vi kom ihop oss så in i norden. Vi tyckte hon hade inget med hur vi tvättade oss att göra så vi slängde ut henne. Hon höll i sig men vi var 3-4 stycken så vi lyfte ut henne på gården. Sen kom morsan och då beklaga hon sig. Vi blev bestraffade och skulle inte få mat på en vecka. Vi barn hade sammanträde och fick ihop 1 krona och 50 öre. Evert, lånade Henry Allards cykel och cyklade ner till Kil. Han kom hem med ett kg knäckebröd och margarin. Vi uppe på vinden hade egen mathållning den veckan. Vi la margarin på en

hel kaka och åt. Vi kom mätta och belåtna nerför vindstrappan. Fruntimren hade fått slut på sitt bröd så de ville köpa bröd. Det fick de. Så vi tjänade på det hela. Det var kulturkrock där man inte förstod varandra riktigt. Vi levde ju nära naturen med folk och djur till grannar. Vi tyckte synd om stassarna.

Lifta med en ko

Vi hade en häst och 3½ ko. Tre kor som var kor och en kviga som stod på tillväxt. När hon kalva åt vi upp kalven. Ibland fick den bli kvar och då var det tre i alla fall.

På våren hoppade de när de skulle ut, det såg roligt ut. På sommaren gick de på skogen. De hade skälla. Det var alltid den äldsta kon som var skällko och det var alltid den som gick först. Den var given. Den äldsta visste vart de skulle gå. De andra fick följa efter. Det var aldrig något bråk om vem som var starkast.

Någon frågade, hur långt gick korna? Det var olika, sa Edvin. På hösten kunde de drälla iväg långt när de leta efter svamp.

På kvällen blev de trötta och då la de sig bara där de va, å idissla. Man hade vissa platser där man anade att de var. Man kunde stå och lyssna efter skällan som kunde höras någon gång, när kon bytte ställning. Då fick man få gå och

hämta hem dem. Fick man bara tag i dom kom de hem. De gick alltid de där kostigarna. De hade vissa stigar de gick. Det gick inte att mota dem någon annan väg. De gick sin stig i alla fall. Där korna letade sig fram där var det bra att gå. Alla gamla körvägar gick väl egentligen från början på kostigar.

En gång hade vi en ko, hon hade alla färger. Hon kunde sätta ut bogen som en hylla. Dom kalla det för björnbogad. Hon stod stilla medan man kravlade upp på ryggen på henne. Sen skrek man hemåt och då gick hon hemåt. Man fick hålla i sig för hon gick hur som helst under träd med grenar.

Om potatis och potatismjöl

En kväll när vi hade studiecirkel började Anna-Greta berätta om potatismjöl. För att få veta mer så åkte Majken och jag hem till henne och Sivert en eftermiddag i slutet av augusti. Där fick vi kaffe och lät oss väl smaka av det hembakade kaffebrödet ute i pergolan. Sen drog jag fram datorn och Anna-

Greta började berätta.

Det jag ska berätta om hände i slutet av 1930-talet och på 1940-talet. Jag växte upp på Prästtorp ett lantbruk, efter vägen

mot Lockenkil. Mina föräldrar hette Berta och John Pettersson.

Mamma och pappa odlade potatis. Vi var självförsörjande på potatis och den skulle användas till mycket. Pappa sålde också potatis. Han tog 20 öre kilot, men det var nog på 50-talet.

Under kriget var livsmedel ransonerat och det fanns till och med ransoneringskort för att få köpa potatisgryn. Så pappa fick inte sälja mer än att vi hade så det räckte till familjen under hela året, till grisarna, till utsäde nästa vår och till att göra potatismjöl och potatis gryn av.

Mamma och pappa gjorde potatisgryn och potatismjöl själva. Grynen och potatismjölet skulle räcka, kanske både ett och flera år. När det började bli slut uppe på vind, då sa mamma att i år får vi nog riva igen.

Potatisen som skulle användas till potatismjöl tvättades ordentligt. Den var i regel stora bumlingar som användes.

Mamma fick hinka upp vatten från gårdskällan och skölja i flera vatten. Sen åkte pappa till Karl och Julia Karlsson i Norrbacka. De hade en potatisrivare. Jag följde aldrig med så jag vet inte exakt hur det gick till när potatisen blev riven. Revet

fick pappa med sig hem. Det skulle sköljas flera gånger. Pappa hade gjort en ställning som han la över det rena bykkaret (ett stort laggkärl). Över ställningen la mamma ett särskilt tygstycke som var av juteväv. Väven var lite glesare. Det var sån väv som brukade användas till säckhanddukar, som männen torkade av sig på efter att ha varit i ladugården.

Mamma sköljde och sköljde. I början var vattnet grått. Hon fick byta vatten många gånger och efter hand blev mjölet vitare och vitare. Varje gång hon bytt vatten så rörde hon för att röra upp slammet så att det kunde silas av. Till slut blev mjölet vitt. Potatismjölet sjönk till botten i bykkaret

och revet blev kvar i väven. Revet som blev kvar bars ut till korna. Inget fick förfaras. Till slut fick vi ösa av det blöta vattnet. Det som blev kvar, en slags potatis slam, la mamma på lakan som i sin tur lades på lemmar, långa bräder.

När det var fint höstväder bar pappa ut bockar och ställde vid "bovägga". Sen bars lemmarna ut och fick stå där i solskenet. All fukt måste försvinna. För att göra den sista torkningen så la mamma ibland in det i ugnen med öppen ugnslucka. När det var riktigt torrt tog mamma upp en bit och la på

bakbordet och kavlade lite. Sen siktade hon så mjölet ramlade ner på bordet och grynen blev kvar i sikten. Om grynen blev för stora, fick hon kavla lite mer. Hon tog tillvara grynen för sig och mjölet för sig. Mamma klädde träkoffertar med grå papper och i dem förvarades grynen och mjölet uppe på vind. Det var mycket arbete som låg bakom potatismjölet.

Det var viktigt att få fram potatisgrynen. Av mjölk och potatisgryn kokade mamma välling. Vi barn kallade det glysvälling, men inte så de vuxna hörde. Glysvälling var väl för att de glös – såg ut som ögon som tittade. Jag tyckte jag inte så värst om den, sa Anna-Greta, men vi fick äta och vara tacksamma för det som bjöds. På våren när mamma gjorde rabarberkräm så redde hon av den med potatismjöl. Å, så gott det var, avslutade Anna-Greta.

Yrkesjägare i Ramshyttan

Rune Waller skrev och berättade om jägare på Örebro pappersbruks skogar.

Disponent Björkman, som var väldigt jaktintresserad anställde en jägare. Den förste hette T. Nilsson. Den jägare som anställdes efter honom i september 1948, var Roland Almquist och han stannade på tjänsten till sin pensionering 1980.

Att vara jägare på Ramshyttan var inte bara en uppgift i samband med jakt. På våren skulle jägaren

se till att viltåkrar anlades i Vinterhagen, Marka, Hammarboda och vid Larsåsen. Vid midsommartid var det dags att slå gräs på ängsmarker. Ängshöet skulle bli till rådjursfoder och lades torrt och fint in på magasinet i Ramshyttan. Under hösten och vintern skulle rådjuren utfodras i rådjurshäckar. Dessa häckar fanns vid Larsåsen, Röbärshagen, gamla kvarnen vid Skrikarboda-vägen, Knäsjuka backe, Rudfly och Axblommatorpet. Jägaren skulle även hålla hundar, älghund samt drever och tax till småviltsjakt.

Fotot av Roland Almquist är från boken Ett djärvt industriellt initiativ – Örebro pappersbruk och dess historia 1901-1951 sid. 162. Bildtexten lyder: *Genom permanenta foderanordningar söker man säkerställa ett gott uppehålle för älg, rådjur och hare. Den lilla vilsekomna råbocken skulle dock inte ha klarat sig om inte jägaren tagit hand om honom och räddat honom från svältdöden*

Under några svåra vintrar med mycket snö skänkte banankompaniet bananer till foder åt rådjuren. Det var mycket bananer "tonvis". Det såg roligt ut när rådjuren åt bananer, för bananerna var ju frusna. Rådjuren tog dem i munnen och höll dem kvar där tills bananerna töade upp. Det såg ut som om dom rökte cigarrer.

Tore Granbom var alltid med och hjälpte till att köra ut foder till de vilda djuren.

Vid de stora jakterna var det jägaren som skulle spåra eventuellt skadskjutna djur. Roland Almquist var mycket duktig på att genomföra dessa eftersök. Han var också duktig på att härma lätena från älg, rådjur och olika fåglar.

Rune Valler

Roland Almquist tillhörde den först utexaminerade kullen av professionella jaktvårdare. I slutet av 1970-talet ändrades dock titeln till viltmästare, men redan i den första kursen fanns starka inslag av viltvård.
--

Herrskapsjakt och fina middagar

Under den tid som Gunnar Björkman var disponent för Örebro pappersbruk ordnades stora herrskapsjakter med övernattnings och fina middagar i Ramshyttan. Pappersbruket ägde nämligen hela Ramshyttan. Majken Möller började arbeta som

hjälpreda i samband med jakt och andra representationsmiddagar, både i Ramshyttan och ibland inne i stan i disponentvillan under 1960-talet. Hon arbetade där till slutet av 1970-talet. Majken har skrivit denna berättelse. Hillevi Almquist, dotter till jägaren, har också berättat barndomsminnen, från Ramshyttan och de har skjutits in här och var. Hillevi har även bidragit med foton från familj-albumet.

I boken: Ett djärvt industriellt initiativ – Örebro pappersbruk och dess historia 1901-1951 finns förutom fabrikshistoria mycket information om Ramshyttan, järnhantering och om jakten. Enligt denna bok så omnämndes Ramshyttan redan i 1539 års skattelängd och hyttan hade då sex bergsmän som ägare. 1770 blåstes det i Ramshytte masugn för sista gången.

Foto på Jaktvillan i Ramshyttan. Fotot tillhör Majken och är taget vid en fest i mitten av 1970-talet.

Roland Almquists bodde i tjänstebostad, på den nedre våningen i herrgården, med fru, Marianne och tre barn. Marianne arbetade som värdinna och hade ansvar för både herrgården och jaktvillan.

Bilden på herrgården i Ramshyttan är från Örebro Pappersbruks AB, informationsbroschyr. Fotograf och datum, okänt.

Hela den övre våningen i herrgården, med kök och sju rum, var representationsvåning åt pappersbrukets gäster när de var i Ramshyttan. I slutet av 1960-talet avdelades fem av rummen så att varje gäst fick ett eget krypin som förutom sängen bestod av en lavoar med handfat, kanna, hink och nattkärl. I herrgården fanns på övervåningen endast en toalett. De flesta gäster fick därför när nöden träng-

de på istället besöka utedasset som hade flera fjöl, både stora och små.

Om det var mycket gäster fick en del sova i Kaggstugan och även i ett av rummen på den nedre våningen i herrgården som familjen Almquist annars disponerade.

Fotot är från boken: Ett djärvt industriellt initiativ – Örebro pappersbruk och dess historia 1901-1951 sid. 167. På fotot från jaktsalen i jaktvillan så syns en del av alla jakttroféer som sitter runt om på väggarna, skinnfällor över stolar och älghudar på golvet.

Vi började förberedelserna för jakten veckorna före. Vi fick städa överallt. Vi vädrade sängkläder. Linne och handdukar tvättade och manglade vi. I jaktsalen, som låg på övervåningen i jaktvillan,

fanns sex stora älghudar som täckte golvet. Dem tog vi också ut och vädrade. Vi dammade alla älghorn och andra jakttroféer, putsade matsilver och diskade allt porslin. Allt skulle vi gå igenom, inklusive ute dasset.

Forsmästare Björn Sjöström var noga med att alla skogsvägar runt Ramshyttan, t.ex. till Klockarhyttan, Skrikarboda och Marka som användes under jakten skulle grusas och sladdas. Slutligen var vi några som fick handkratta vägarna för att få bort stora och små stenar som sladden rivit upp.

På fotot från 1966 i jaktsalen så står från vänster Elsa Zetterström, Marianne Almquist, Majken Möller, Elsa Waldén samt Ella och John Eriksson.

I de två rummen på nedre våningen i jaktvillan brukade kokerskan, Elsa Zetterström, samt chauffören Eriksson med sin fru Ella sova under jakten. De arbetade på pappersbruket och bodde annars i inne i Örebro. Strax innan jakten började kom Elsa och paret Eriksson ut till Ramshyttan. De hade med sig mat, starkvaror, frukt, konfekt och

blommor från disponentvillans trädgård i stan. Vi fick sätta ut blommor, i jaktsalen, sällskapsrummet och till och med på utedasset. Starkvarorna förvarades i en stor kista med lås. Nyckeln till kistan hade disponenten.

Så till den stora dagen. Då kom höga herrar från världens alla hörn. De kom i stora fina bilar med privatchaufförer. Rummen fördelades till gästerna. Till och med i Björkmans villa kunde det ligga gäster.

Kokerskan Elsa lagade mat på vedspisen i köket på nedre våningen i Jaktvillan. Där fanns även en mathiss, vilket sparade många steg i trappan.

På fotot från köket i jaktvillan så står kokerskan, Elsa Zetterström vid vedspisen och Ella Eriksson skymtar till höger vid den nya elektriska spisen. Över vedspisen hänger diskhanddukarna från frukostdisken på tork. Fotot är från 1966.

Jakten kunde pågå i tre – fyra dagar i taget och ibland var det jakt med nya gäster i flera omgångar.

Under jakten blev det långa dagar. Frukosten började 06.30. Det var stor frukost. Det skulle till exempel vara löskokta och hårdkokta ägg samt stekta ägg, en del på en sida och andra på båda sidor. Fanns det rester från gårdagens middag som passade så skulle det också stekas upp och serveras på frukosten.

Fotot är från boken: Ett djärvt industriellt initiativ – Örebro pappersbruk och dess historia 1901-1951 sid.163. Bildtext: Jägare Almquist och skogvaktare Bergfalk vittjar siklöjenäten.

Hillevi berättade att på den tiden var det inte möjligt att få köpa fiskekort till Ramsjön. Den var reserverad för disponenten. Innan jakten fick dock, hennes pappa Roland och skogsvaktare Bergfalk ge sig ut på sjön och att lägga nät för att få siklöja. Fisken stekte kokerskan Elsa och den serverades till frukost till jaktgästerna.

(Här fortsätter Majkens berättelse)

Vi fick jägarnas termosar efter jakten dagen innan för diskning. De var märkta med ägarnas namn. På morgonen skulle alla termosar, 20 tal fyllas med kaffe, te eller choklad eller mjölk, allt efter önskemål på en namnlista. Efter frukost kom skyttarna och hämtade ut sina fyllda termosar. I regel bredde privatchaufförerna smörgåsarna som skulle med ut som matsäck till de gästande jägarna. Sen körde privatchaufförerna ut dem till deras pass. "Bussperson" hade i förväg skjutsat ut drevfolket, som bestod av kilbor och arbetarna på Ramshyttan, huggare och körare.

När skyttarna givit sig iväg blev det lite lugnare för oss. Då tog vi en liten rast, åt frukost och tog oss lite kaffe. Sen var det bara att köra igång igen med att bädda, tömma tvättvatten och nattkärl, duka av i jaktsalen och förbereda den för lunchen.

Omkring klockan ett hade jägarna lunchrast och då kom de åter till jaktvillan och lunchen skulle vara klar och framdukad. Till lunch serverades t.ex. älgbiff eller köttsoffa. Drevkarlarna däremot de fick

ha egen matsäck med sig och äta den i skogen. För jaktgästerna bar det direkt efter lunch åter av till skogen, men nu till nya pass. Bussperson skjutsade drevkarlarna till eftermiddagens jaktmark.

Jägarna kom tillbaka till Ramshyttan omkring klockan fyra och då skulle de ha kaffe. Sedan vilade gästerna, en del till och med mellan lakan. Under tiden vädrade och borstade chaufförerna de fina herrarnas kostymer och blankade skor.

Klockan sju var det stiliga herrar som kom upp till middagen. Middagen bestod av flera rätter. Till huvudrätt serverades t.ex. av älgfilé, rådjurssadel, hjort- eller björnstek.

Under middagen serverade privatchaufförerna och då passade vi på att gå till gästernas rum. Vi fick bädda igen, fylla på vatten och tömma nattkärl.

Hillevi minns att hon tyckte att privatchaufförerna var så fina under middagen. De hade vita kavajer med guldglänsande knappar när de serverade. Under middagen så var det även medaljutdelning. Disponent Björkman delade ut medaljer av olika valörer, bl.a. med elefantmotiv, till de jägare som fällt villebråd under dagen. Efter middagen samlades medaljerna in för att återanvändas vid nästa jaktmiddag. Hillevi berättade vidare, att hennes pappa berättat att disponent Björkman var återhållsam med utskänkningen. Gästerna fick inte dricka mer än att de säkert skulle kunna komma upp, nytra och i tid till nästa dags jakt.

Gästerna satt länge kvar och skroderade om än det ena och än det andra. För oss gick det för runt hela dan och vi fick inte sluta och få vila åt våra trötta armar och ben förrän gästerna lämnat jaktsalen. Vi skulle ju städa av och förbereda för morgondagens frukost där.

På disponent Johanssons och Larssons tid blev det stora förändringar. De satte in elektrisk spis, toaletter, dusch och bad i herrgården. (På bilden på sid. 47 syns den nya elektriska spisen.)

Gästerna började med tiden komma utan privatchaufför. Kokerskan Elsa och paret Eriksson gick i pension. Då fick Marianne Almquist förutom allt annat även stå för matlagning till frukost, lunch och kaffe, med hjälp av mig och Sigrid Karlsson från Blackstahyttan. Middagsmaten kom Frövi hotell och därifrån kom även en kock som ansvarade under middagen. Viss serveringspersonal från hotellet skötte tillsammans med Marianne serveringen. Sen började de ta mat från Nora hotell med mat, kock och serveringspersonal.

När vår alltiallo gårdskarlen, Arvid och "Bussperson" slutade så tog min man Berndt över eldning och utkörning av drevfolket. Sigrid och jag fick övernatta i jaktvillan. Vi ordnade med frukost, lunch och kaffe som vanligt. Men, hör och häpna. Under disponent Johanssons tid blev drevkarlarna och skogvaktarna bjudna på lunch som de fick äta nere i köket hos oss. När disponent Larsson kom bestämde han att

även drevfolket skulle få äta lunch uppe i jaktsalen, till tyskar och fransmäns stora förvåning. Omkring 1979-80 upphörde dessa stora tillställningar. Roland Almquist gick i pension och jag började allt mer arbeta inne i Örebro.

Majken

Apor och krokodiler i Kil

Apskogen pratade de om.

Skogen som ligger bakom Närkes kils skola och Vedlunds, som affären hette då, på den tiden. Nu har affären bytt namn och aporna i Apskogen har dött ut för flera år sedan.

Vi drog på oss kläderna och började gå. Först fick vi gå bakom "lekishuset", över en äng med högt gräs och till sist kom vi fram till bron som gick över ån till skogen. Bron var trasig och vinglig och under den, långt, långt ner rann det en å, den var brun och

smutsig. Den såg läskig ut, precis som de vatten som det finns krokodiler i, som man kan se på naturfilmer på TV.

Jag var 6 år och hade precis börjat leka. Vi skulle gå till Apskogen och leka, sa fröknarna. De sa att det fanns apor i Apskogen. "Det är så klart", tänkte jag, det heter ju Apskogen!

Killarna i klassen skulle såklart vara häftiga så de hoppade på bron. Det var lite otäckt, för tänk ifall bron skulle gå sönder och vi bli uppätta av krokodilerna! Jag gick långsamt över bron. Stövlarna jag hade på mig kändes klumpiga. Jag tog ett steg i tagen och tittade noga på var jag satte ner mina fötter. När jag gick över bron hade killarna tröttnat på att hoppa. "Skönt", tänkte jag.

Fotot: från skolgården i Kils skola våren 1994 när Johanna gick i lekis.

Plankorna på bron var slitna och en del hade börjat gå sönder i ena kanten. De var mörkbruna, nästan svarta med något grönt på. Jag antog att det var någon slags mossas. Det var speciellt läskigt på ett ställe, nästan mitt på bron, lite närmare andra sidan. En plankor hade lossat så man kunde se rakt ner i vattnet! Det såg ut att vara jättelångt ner. "Det är säkert en jätteäcklig botten, dessutom", fantiserade jag. Jag kom att tänka på att ifall jag skulle ramla ner så skulle jag se till att ha stövlarna kvar på fötterna, så att jag slapp känna botten med tårna. "Såvida jag inte blev krokodil mat innan." Jag tittade på hålet jag var tvungen att gå över. Jag ville stå kvar, men jag kunde ju inte stå på bron hela dagen, det förstod ju vem som helst! Jag tog mod till mig, höll i ledstången och tog ett stort kliv över, "Sådär ja, det var ju inte så svårt!" De tre allra sista plankorna hoppade jag över, för att då var jag ju redan på andra sidan.

"Äntligen!" Tänkte jag. De andra i klassen hade redan börjat leka. De lekte kurragömma, jaga, mamma, pappa, barn eller klättrade i träden. Träden var jättestora och jag tittade upp hela tiden för att se aporna. Jag såg aldrig någon.

Vi besökte Apskogen ganska ofta under tiden som jag gick på Närkes kils skola.

Varje gång gick jag långsamt över bron i mina gummi-stövlar. Varje gång var jag rädd för att trilla i och bli uppäten av krokodilerna. Varje gång tittade jag upp bland träden för kanske få syn på en apa.

Varje gång tänkte jag "aporna är blyga och vågar inte hälsa"

På fotot: Johanna och lillasyster Josefine under en familjeutflykt våren 1994.

Jag var i Apskogen förra sommaren, för att se hur det såg ut numera. Bron var kvar och den var fortfarande lika läskig, men nu fanns det inga krokodiler, inga tuffa killar som hoppade på bron och ingen otålig och leksugen skolklass. Aporna kollade jag inte ens efter och skogen har börjat växa igen. Det som en gång, för snart 13 år sedan, var ett spännande utflyktsställe börjar numera bli en igenvuxen skog. Magiken och fantasin har försvunnit under dessa år, men minnena finns fortfarande kvar.

Johanna Svärm

Rapporter från hembygdsföreningen

Studiecirkelns våravslutning

Studiecirkelns våravslutning ägde rum vid Karlslunds herrgård där vi fick en guidad visning av mejeriet medan regnet strilade utanför fönstret. Vi drack kaffe i Linas smedja och Lina berättade lite om sin smides- och kursverksamhet.

Hembygdsförening utanför Handlarn i Kil i april 2006

Solveig (Ivarsson) kom förbi med sin rullator. Hon slog sig ner och bläddrade lite i skriften om Kils historia från 2005 som vi lagt ut till påseende. Hon sa att personerna på fotografiet med Kils hembygdskör från omkring 1915 var hennes släktingar. De var iförda hembygdsdräkter från Leksand, eftersom släkten har anknytning till Leksand. Så det stämde inte att de dräkterna skulle vara Kils hembygdsdräkt som vi trott. Solveig bläddrade vidare i skriften och såg fotot med tvätterskorna vid Vallbyån. Solveig kom ihåg att hon själv också varit där och tvättat tillsammans med sin moster Adéle. Det var där hon träffade Birgitta Frödin, handlarns dotter. Solveig fick sitt livs första tuggummi, något väldigt konstigt, av Birgitta.

Bakluckeloppis i maj 2006

När hembygdsföreningen hade bakluckeloppis och auktion på stallbacken vid hembygdsgården, våren

2006 så var vi där och värvade medlemmar till hembygdsföreningen och till cirkeln Kils historia. En av de som kom förbi, stannade och pratade en stund, var May Larsson. May berättade om sin morbror Sixten Asplund. Det var han som byggde kvarnen som ligger på höjden, strax innan man kör över Vallbyån och kommer fram till Vedlunds handel. May sa att kvarnen byggdes med Konsta kvarn i Sköllersta som förebild.

Frågor till läsarna

Finns det någon som kommer ihåg det här tillfället när fotbollslaget blev fotografer och som vill berätta lite fotbollsminnen?

Stående: Göte Bertilsson, Rune Ericson, Tor Åkerlund, Einar Eriksson, Kjell Jernberg och Sten Pettersson. Knästående: Hans Pettersson, Lennart Lindkvist, Enar Sörman, Gunnar Forsman och Stig Thuresson. Foto Hans Lindblad

När kan detta kort ha tagits? Vad kan ha föranlett samlingen? Kontakta cirkeln och berätta.

Valter Eriksson, Roland Karlsson, Stina Eriksson, Gunborg Larsson (Åberg), Doris Karlsson, Torsten Larsson, Olle Nilsson, okänd, Sten Larsson, Frida Larsson, okänd, Harry Andren, Ture Pettersson, Einar Eriksson, Henrik Persson, Arvid Norman, Karl-Albert Karlsson och längst fram Chang (Valter och Stinas hund). Hans Lindblad har fotot.

Händelser i nutid

Från hembygdsföreningens skördedag den 17 september 2006. Per Ove Nilsson kör traktorn, en BM Terrier från 1957 och Rolf Karlsson står på skördetröskan, en Aktiv 5 fot från 1958. Den är skänkt till av Bror Pettersson i Svalnäs.

Besök vår hemsida:

<http://hem.passagen.se/narkeskilshembygd>

* * * * *

